

Н. Ю. Булава

УСІЧЕНО-СУФІКСАЛЬНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

В українській антропонімії значне місце посідають прізвища, що виникли від особових імен. Для їх творення використовувались як повні, офіційні імена (*Василь — Василенко, Ганна — Ганнюк*), так і їх варіанти: усічені (*Кость — Костенко*), усічено-суфіксальні (*Гриць — Гриців*), суфіксальні (*Василько — Васильченко*). Проте усічено-суфіксальні імена, а отже, й утворені від них прізвища вивчені ще недостатньо, що засвідчує невелика кількість праць із зазначеного питання (П.П. Чучка, Л.В. Кракалія, З.Г. Ніколаєнко, І.І. Ковалик, Р.Й. Керста, Р.І. Осташ, В.О. Горпинич, Г.Є. Бучко, Л.Р. Осташ, Б.Б. Близнюк). На території південно-східної України усічено-суфіксальні варіанти й іменні основи прізвищ частково розглядалися в працях В.Д. Познанської, проте майже поза увагою науковців залишився регіон північної Донеччини. Тому об'єктом аналізу нашої статті є антропонімікон північних районів Донеччини (Артемівський, Добропільський, Костянтинівський, Краснолиманський, Олександрівський, Слов'янський), а предметом — прізвища, в основах яких відображено усічено-суфіксальні імена. Матеріалом для аналізу послугувало 150 прізвищ, мотивованих усічено-суфіксальними іменами. Сучасні українські прізвища зібрано протягом 2000-2003 рр. за даними, що надала податкова інспекція по 143 населених пунктах зазначеної території.

Під усічено-суфіксальними іменами розуміємо варіанти, утворені за допомогою суфіксів, приєднаних до такої усіченої частини особового імені, що самостійно не функціонує [18:89]. При усіченні міг залишатися або перший склад імені, або перші два склади: *Григорій* < *Гри* + *нь*, *Терентій* < *Тере* + *х*. Особливістю творення цих імен є те, що усічення особового імені й суфіксація відбуваються одночасно.

Усічено-суфіксальні варіанти імен утворюються за допомогою не тільки однофонемих суфіксів: *-к-о*, *-а/-я*, *-ц/-ць*, *-х*, *-н/-нь*, *-с/-сь*, *-ш*, але й багатифонемих: *-хн-о*, *-ух*, *-аш*, *-ош*, *-уш*, *-ша*.

У прізвищах окресленої території найширше відображені варіанти із суфіксом *-к-о*, які, за спостереженнями дослідників [4:75, 2:13, 5:222, 18:60], належать до найхарактерніших демінутивних особових імен української мови. Вони активно утворювались уже в староукраїнській мові і не втратили своєї продуктивності в наш час [4:75]. У наших матеріалах цих прізвищ зафіксовано 50 (їх носіїв 340). Антропооснови переважно зберігають варіанти чоловічих церковно-християнських імен: *Гурко*, *Гурченко* < *Гурко* (*Гурій*) [14:54]; *Онанко*, *Онанченко*, *Онанчук* < *Онанко* (*Ананій*) [14:37]; *Патко* < *Патко* (*Іпат*) [14:64], *Самко*, *Самчук*, *Самченко* < *Самко* (*Самуїл*, *Самійло*) [14:96]; *Семко*, *Семченко*, *Семчук*, *Семчак* < *Семко* (*Семен*) [14:98]; *Симко*, *Симків* < *Симко* (*Симон*) [14:99]; *Тимко*, *Тимченко*, *Тимчук*, *Тимчак* < *Тимко* (*Тимофій*) [14:102]; *Тишко*, *Тищенко*, *Тищук* < *Тишко* (*Тихон*) [14:103].

У сучасному антропоніміконі північних районів Донецької області виявлено прізвища, основи яких мотивовані усічено-суфіксальними іменами з суфіксом *-ц/-ць* (від загальної кількості прізвищ вони становлять 37, їх носіїв 266). Такі іменні варіанти зафіксовані вже в пам'ятках української мови XIV - XVI ст. [2:14; 4:94]. За спостереженнями Р.Й. Керсти, цей суфікс найчастіше приєднувався до імен християнського походження [4:94]. В антропонімічній системі досліджуваного регіону суфікс *-ц/-ць* також зустрічається у прізвищах, утворених від цих імен, переважно чоловічих. Більшість їх мотивована одним іменем — християнським (*Гриців*, *Гріців*, *Грицев*, *Гриценко* < *Гриць* < *Григорій* [17:174]; *Стец*, *Стеценко* < *Стець* < *Степан* [17:289]; *Маценко* < *Маць* < *Матвій* [17:240]; *Пец* < *Петро* [7:28]) або слов'янським автохтонним (*Гуц*

< Гудиславъ [7:28]; Буць < Будиславъ [7:28]; Пуценко < Пуць < Пугиславъ [7:28]). Найчастотнішими є прізвища Доць (63 носії), Гриць (49), Проць (36), Куць (31).

Ілюстративний матеріал засвідчує й наявність прізвищ, співвідносних із двома або навіть трьома іменами (*Хаценко < Хац < Харитон, Харламп [4:137]; Кац < Карпо, Касян [4:137]; Даценко, Дац < Данило, Дасій, Дарій [18:88]; Проц, Проць, Проценко, Проців < Прокіп, Прохір [17:268]; Луцович < Луць < Лука, Лук'ян [10:14]; Яценко, Яців < Яць < Яків, Яким [17:322]*).

Деякі прізвища можна пояснювати як відповідні деривати християнських або слов'янських автохтонних імен: *Куценко < Куць < Кутиславъ чи Микуць < Микула < Микола [8:108; 17:224]; Пац < Патиславъ чи Павло, Пантелеймон, Іпат [17:259]; Бец < Беримиръ чи Бенедикт [17:144; 7:28]; Гоц < Гоиславъ чи Григорій, Гордій [Ф:172]; Гуц < Гудиславъ чи Гурій [7:28; 4:94]; Раценко, Рацевич, Рац < Радиславъ чи Родіон, Радивон, Радій [7:28; 4:94]; Стаценко < Стаць < Станиславъ чи Євстахій [4:138]*.

Неоднозначність твірних основ таких прізвищ може виявлятися в тотожності фрагментів складного імені з апелятивною лексикою (*Буць < Будиславъ [7:28]* і *буць* — хліб, що не вдався [15 : I, 118]; *Куць < Кутиславъ чи Микуць < Микула < Микола [8:108; 17:224]* і *куць* — дрібно порізані овочі [3: III, 165]; *Пац < Патиславъ чи Павло, Пантелеймон, Іпат [17:259]* і *пац* — слово, що позначає звук від удару долонею [15: III, 103]; *Пуць < Пугиславъ [7:28]* і *пуць* — позначає звук від падіння невеликого твердого предмета на землю [15: III, 503]).

Як показує зібраний матеріал, прізвища, утворені від імен з суфіксом-флексією *-а/-я*, нечисленні. Цих прізвищ нами зафіксовано 27 (120 носіїв). У сучасній українській мові усічено-суфіксальні імена на *-а/-я* є непродуктивними. Г.Ф. Шило не відзначає цього словотворчого типу власних назв на Наддністрянщині та Бойківщині [19:73], І.Д. Сухомлин — на Наддніпрянщині [16:68-69]. За свідченням П.П. Чучки, на Закарпатті тенденція до оформлення чоловічих імен суфіксом-закінченням *-а/-я* також слабко виражена [18:72]. У прізвищах північної Донеччини суфікс-флексія *-а/-я* зустрічається в християнських чоловічих іменах: *Моденко < Модя < Модест [9:326]*, *Деменко, Дема < Дем'ян [9:277]*, *Сисенко < Сиса <*

Сисой [14:99], *Єна* < *Євгеній* [9:286], *Гога* < *Георгій* [9:273], *Монич* < *Моня* < *Артамон*, *Мирон*, *Пантелеймон*, *Симон* [9:326], *Кіна* < *Прокіп* [14:93].

У нашій картотеці зафіксовано порівняно мало прізвищ (усього 23), утворених від усічено-суфіксальних імен за допомогою суфікса *-х*. Носіїв таких прізвищ 52. За спостереженнями Р.Й. Керсти, усічено-суфіксальні варіанти імен із цим формантом у старорукінаїській мові належали до продуктивних [4:95], але з часом продуктивність суфікса *-х* спадає. Так, у матеріалах Реєстру Війська Запорізького вже вживається невелика кількість імен з суфіксом *-х* [8:108]. У прізвищах суфікс *-х* переважає в іменах християнського походження: *Грих* < *Григорій* [4:95]; *Дих* < *Дмитро* [4:95]; *Лешенко*, *Лех* < *Лех* < *Олександр*, *Олексій*, *Леонід* [8:108; 4:95]; *Сех* < *Семен* [8:108]; *Івашенко* < *Івах* < *Іван* [8:108]; *Мелех* < *Мелетій*, *Омелян* [8:108]; *Терешенко* < *Терех* < *Терентій* [8:108]; *Нех* < *Нестір* [7:30]; *Зих* < *Зиновій* [4:95]. На думку Р.І. Осташа, від християнських імен утворилися й прізвища, які на перший погляд можна пов'язати з апелятивами: *Лях* < *Іллях* < *Ілля* + *-х*; *Гах* < *Гаврило* [8:111]. В антропоніміконі північної Донеччини наявні антропослови, які можна співвіднести як із дериватами від автохтонних слов'янських імен, так і з похідними від імен християнського походження з суфіксом *-х*: *Бех* < *Бериславъ* чи *Бенедикт* [17:144; 8:111]; *Стах* < *Станиславъ* чи *Євстахій* [8:111].

На досліджуваній території зафіксовано 22 прізвища, що ідентичні усічено-суфіксальним іменам із суфіксом *-хн-о*. Носіїв цих прізвищ 500. На думку В. Сімовича, суфікс *-хн-о* виник шляхом приєднання форманта *-н-о* до скорочених основ імен грецького чи єврейського походження, що закінчувалися на *-х* (*Євлахій* < *Євлах* < *Євлахно*) або мали у своєму складі суфікс *-х* (*Іван* < *Івах* < *Івахно*) [13:87]. Л.Л. Гумецька зазначає, що таким способом виникали варіанти й від давньослов'янських імен: *Патиславъ* < *Пах* < *Пахно* [2:15]. Зібрані нами прізвища утворені від християнських чоловічих імен: *Стехнович* < *Стехно* < *Степан* [4:96]; *Михненко*, *Михневич*, *Михно*, *Міхно* < *Михайло* [4:95]; *Панюхно* < *Пантелеймон*; *Юхно* < *Юхим* [4:96]; *Кохно* < *Костянтин* [4:96]; *Грахно* < *Євграф* [14:58]; *Івахненко*, *Івахно* < *Іван* [4:96], *Петрухненко* < *Петрухно* < *Петро* [4:96]. Серед них виокремлюються своєю частотні-

стю прізвища *Івахненко* (70 носіїв), *Івахно* (53) < *Іван*; *Яхненко* (45), *Яхнов* (42), *Яхно* (34) < *Яків*, *Яким*; *Михненко* (67), *Михно* (30), *Міхно* (22), *Михневич* (17) < *Михайло*, що свідчить про широке використання відповідних усічено-суфіксальних імен у минулому.

Окремі прізвища, в основі яких відображені усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-хн-о*, можна мотивувати різними християнськими іменами: *Махневич*, *Махно* < *Матвій*, *Єпімах* [4:96]; *Прохненко* < *Прохно* < *Прокіп* [4:96], *Прохір*; *Сахно* < *Олександр*, *Ісай* [4:96]; *Дахневич*, *Дахно* < *Данило*, *Дарій*, *Дасій* [4:95-96]; *Яхненко*, *Яхнів*, *Яхно* < *Яків*, *Яким* [4:96]; *Трухненко* < *Трухно* < *Трифон* чи *Трохим* [4:96].

За результатами здійсненого аналізу антропооснов виявлено 20 прізвищ, ідентичних іменам із суфіксом *-с/-сь*. Носіїв цих прізвищ 43. Антропооснови переважно пов'язані з широковживаними християнськими чоловічими іменами: *Фесенко* < *Фесь* < *Феодосій*, *Федір* [4:97]; *Омель* < *Омельян*; *Сас* < *Самійло*, *Самуїл*; *Олесенко*, *Лесев*, *Лесь* < *Олесь* < *Олександр*, *Олексій*, *Омельян* [14:84, 8:111]; *Грисенко* < *Грись* < *Григорій* [8:108]; *Івасенко* < *Івась* < *Іван* [14:61]; *Масіч*, *Масич* < *Мась* < *Матвій*, *Макар*, *Марко* [4:97]; *Мисевич* < *Мись* < *Михайло* [3:97].

Оскільки більшість усічено-суфіксальних імен сьогодні вже не функціонує, то пояснити твірну основу деяких прізвищ можна лише гіпотетично [8:109]. Р.І. Осташ зауважує, що генеза багатьох таких коренів вимагає окремої уваги, оскільки для сучасного дослідника ці імена вже втратили зв'язок з вихідним іменем, тому важко безпомилково знайти до нього відповідник у повній формі [8:109]. Наприклад: *Гис* < *Герасим* чи *Геронтій* [8:111]; *Гресь* < *Грись* < *Григорій* [8:108].

Нижча частотність характерна прізвищам на *-с/-сь*, що співвідносні з давньослов'янськими іменами, наприклад: *Пус* < *Путиславъ* [7:28].

Окремі прізвища можна етимологізувати як від християнських, так і давньослов'янських імен: *Стасенко*, *Стась* < *Стась* < *Станиславъ* чи *Євстафій*, *Остап* [14:87, 100]; *Ясенко* < *Ясь* < *Ярославъ* чи *Яків* [14:111,113], *Рас* < *Радославъ* чи *Рафаїл* [7:28].

В антропонімії північної Донеччини фіксуємо й прізвища, утворені від імен з суфіксом *-н/-нь* (таких прізвищ 20, їх носіїв 240).

На зазначеній території кількість таких варіантів свідчить про популярність цих розмовних імен: *Гриненко, Гриневич, Гринь, Грунь* < *Григорій* [14:53]; *Сень* < *Семен* [14:98]; *Проненко, Пронь* < *Прокіп, Прохір* [14:93]; *Данич* < *Данило, Богдан* [14:42, 55]; *Зень* < *Зенон, Зіновій* [17:196]; *Зінь* < *Зіновій* [14:60]; *Стень* < *Степан* [8:108]; *Прінь* < *Єфросин* [14:213]. Наведені прізвища переважно відповідають чоловічим християнським іменам. Можливо, особова назва *Дунь* має своїм відповідником жіноче ім'я < *Євдокія, Докія* [14:206].

Р.І. Осташ вирізняє варіанти імен в основах прізвищ, що мають подвійне пояснення словотвірних шляхів їх виникнення, наприклад: *Лень* < [О]ле[ксандр], [О]ле[ксій] + -нь або усічення від імені [Пав]лень; *Пронь* < Про[кіп] + -нь або усічення від народного варіанту імені [Су]прон; *Фень* < Фе[дір] + -нь або усічення від імені [Пар]фен [8:110].

В окресленому регіоні нами виявлено 8 прізвищ, утворених від усічено-суфіксальних варіантів імен з суфіксом *-ух/-юх*. Носіїв цих прізвищ 30. Праслов'янський за походженням, суфікс творив гіпокористичні форми типу *Raduch* < *Radoslav* [4:87]. В українській мові суфікс *-ух/-юх* виступає як формант згрубілих іменників, а також згрубілих власних імен [10:160]. Більшість прізвищ цього типу виникла від чоловічих християнських імен: *Кондюх* < *Кондрат* [10:160]; *Андрух* < *Андрій* [17:135]; *Артюх* < *Артем* [15: IV, 549]; *Явтух, Євтух* < *Євтихій* [15: IV, 563].

У прізвищах північних районів Донецької області знайшли відображення усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-ш-а* (таких прізвищ 8, їх носіїв 64). За спостереженнями П.П. Чучки [12:70], у давніх пам'ятках чоловічі імена з цим суфіксом були поширеними. Найбільше їх було зафіксовано у ХІІІст. [12:70]. Сьогодні імена з цим суфіксом майже вийшли з ужитку, але збереглися прізвища, які походять від них. Зібрані нами прізвища переважно утворились від християнських чоловічих імен: *Кириша* < *Кирило* [9:300]; *Труша* < *Трохим* [9:368]; *Паша* < *Павло, Пахом* [17:260]; *Проша* < *Прокіп* [9:345]; *Гришаєв, Гришин, Гришенко* < *Гриша* < *Григорій* [9:275]; *Мишин* < *Миша* < *Михайло* [9:326].

На досліджуваній території зафіксовано 7 прізвищ, мотиваних усічено-суфіксальними іменами з суфіксом *-ш*. Носіїв цих прізвищ 23. Л.Л. Гумецька відзначає, що утворений на базі *-х*, суфікс *-шь*

виступає насамперед у церковних іменах [2:15]. Р.Й.Керста схиляється до думки, що утворення з суфіксом *-ш* від християнських назв виникли за аналогією до двоосновних слов'янських імен [4:93]. У прізвищах нашої картотеки цей суфікс наявний в іменах християнського походження: *Ляшов* < *Ляш* < *Ілляш* < *Ілля* [8:109]; *Гавришенко*, *Гавриш* < *Гаврило* [8:109]; *Дмиш* < *Дмитро* [8:109]; *Івашенко*, *Іваш* < *Іван* (можливе утворення від *Іваха*) [15: IV, 552].

В антропонімії північної Донеччини виявлено 15 прізвищ, в основах яких відображено усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-аш*, *-ош*, *-уш*. Прізвища цього типу поширені серед 56 носіїв У закарпатських говорах суфікси *-аш*, *-уш* позбавлені експресії, а в буковинських вони несуть здрібніло-пестливий відтінок [18:69]. В українській антропонімії ці суфікси вперше фіксуються документами XIV – XV ст. [12:57]. Проте, відзначає П.П. Чучка, на Закарпатті утворення з суфіксами *-аш*, *-ош*, *-уш* існували вже в XIII ст. [18: 70].

Лексичною базою для прізвищ із зазначеними суфіксами послуговували християнські імена, переважно чоловічі: *Андраш* < *Андрій* [17:135]; *Карташ* < *Картерій* [9:298]; *Матяш* < *Матвій* [17:239]; *Кінаш* < *Конон* [17:205]; *Тимошевич* < *Тимош* < *Тимофій* [15: IV, 561]; *Коношенко* < *Конош* < *Конон* [15: IV, 553]; *Дорошенко*, *Дорошевич*, *Дорош* < *Дорофій* [15: IV, 551]; *Якуш* < *Яків* [14:202]; *Труш* < *Трохим* [15: IV, 561].

Отже, аналіз прізвищ, утворених від усічено-суфіксальних імен, засвідчив нечисельність цих антропонімів на території північної Донеччини, що можна пояснити низькою продуктивністю таких імен у період формування прізвищ. Визначення походження й первісного значення прізвищ показало, що поширеними іменами серед антропооснов були варіанти, оформлені суфіксами *-ко*, *-ц/ —ць*, *-х*, *-хно*.

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Структура уласных мужчынских імен. — Мінск, 1982.

2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. — К., 1958.

3. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982 — 1989.

4. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVIст. Чоловічі іменування. — К., 1984.

5. **Ковалик І.І.** Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Територіальні діалекти і власні назви. — К., 1965.
6. **Кракалія Л.В.** До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів // Мовознавство. — 1974. — №2.
7. **Осташ Л.Р.** Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах // Мовознавство. — 2002. — № 2-3.
8. **Осташ Р.І.** Власні особові імена з однофонемними суфіксами в українській антропонімії середини XVII століття // *Linguistica slavica*. — К., 2002.
9. **Петровский Н.А.** Словарь русских личных имен. — М., 1980.
10. **Редько Ю.К.** Сучасні українські прізвища. — К., 1966.
11. **Селищев А.М.** Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Селищев А.М. Избранные труды. — М., 1968.
12. **Семеренко Г.В.** Формування української демінутивної суфіксації // Мовознавство. — 1992. — №4.
13. **Сімович В.О.** Українські чоловічі ймення осіб на -но// Збірник комісії для дослідження історії української мови. — К., 1931.
14. **Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.** Власні імена людей. — К., 1996.
15. **Словарь української мови /** За ред. Б. Грінченка. — К., 1996.
16. **Сухомлин І.Д.** Питання антропоніміки в українській мові. — Дніпропетровськ, 1975.
17. **Фаріон І.** Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII- початку XIX століття (з етимологічним словником). — Львів, 2001.
18. **Чучка П.П.** Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена). — Ужгород, 1970.
19. **Шило Г.Ф.** Власні особові імена в усному мовленні // Усне побутове літературне мовлення. — К., 1967.